

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Токаревої Наталі Миколаївни
«Психологія комунікативного моделювання
особистісних конструктів у підлітковому віці»
представлену до захисту на здобуття
наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Прискорення темпів сучасної історії, кардинальні трансформації, інформатизація та глобалізація суспільних процесів в Україні висувають нові вимоги до особистісного потенціалу кожного суб'єкта життєдіяльності, і зокрема – до тенденцій особистісного розвитку підлітків. Водночас прогнозування перспектив оптимізації суб'єктогенезу школярів підліткового віку можливе лише у площині кваліфікованого психолого-педагогічного супроводу дорослішання особистості у закладах освіти. У контексті означеного зрозумілим є інтерес до проблеми моделювання особистісних конструктів підлітків засобами педагогічної комунікації у вимірах педагогічної та вікової психології, що детермінує й актуальність представленого на рецензування дисертаційного дослідження Токаревої Наталі Миколаївни «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці».

Актуальним, поза сумнівів, є і конкретний предмет даної дисертації – процесуально-динамічний та індивідуально-віковий аспекти психології комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків у навчально-виховному процесі, – оскільки він безпосередньо зорієнтований на модернізацію та гуманізацію процесу становлення суб'єкта життєтворчості у особистісно-зорієнтованому освітньому просторі. Адже відомо, що саме у цій царині психічного розвитку школярів, на думку багатьох науковців, потреба у нових, більш продуктивних засобах психолого-педагогічного керування розвитком учнів відчувається із найбільшою гостротою. Як слушно зауважує дисертантка, «розбалансованість особистісних конструктів, ригідність когнітивно-афективних реакцій і поведінкових стратегій ускладнюють аксіо- та суб'єктогенез підлітків»

(с. 297), перешкоджають адекватній адаптації школярів до змінних умов життєдіяльності.

Дослідниця чітко формулює об'єкт, предмет, мету дисертації, логічно та коректно окреслюючи методи дослідження, які спрямовані на розв'язання наукових завдань та уможливають означення наукової новизни, теоретичної та практичної значимості дослідження.

У першому розділі «Гносеологічні джерела проблеми становлення особистості у контексті методологічного синтезу» Токаревою Н. М. здійснює теоретико-методологічний дискурс проблеми становлення та функціонування особистості у філософсько-антропологічній та психологічній парадигмах. Заслуговує схвалення ретельний добір наукових джерел для теоретико-методологічної основи дослідження, чіткість категоріального апарату, послідовність викладення наукової термінології.

Здійснений Токаревою Наталею Миколаївною ґрунтовний аналіз науково-методологічної літератури переконливо свідчить про недостатність та однобічність моністичного підходу до осмислення змістової сутності процесу розвитку особистості підлітків. У даному контексті цілком доведеним є декларування в якості сучасного перспективного методологічного підґрунтя вивчення даної проблеми системно-інтегративний підхід, що дозволяє осмислити специфіку нелінійного особистісного розвитку в умовах багатофакторності і різноспрямованості впливів. Системна інтеграція та взаємодоповнення різновекторних теоретичних спрямувань дозволяє дисертантці більш повно трактувати смислове поле амбівалентних досліджуваних явищ у динамічно змінюваних соціокультурних умовах. Методологічний підхід до особистості як до складнорівневої системи конструктів надає автору дослідження додаткові можливості для теоретичного та емпіричного пошуку комплексних амбівалентних пояснень закономірностей моделювання особистісних конструктів суб'єкта життєтворчості.

Другий розділ «Феноменологія комунікативного моделювання особистісних конструктів: теоретичний дискурс проблеми» є логічним

продовженням першого. У ньому розкривається понятійне поле феномену «моделювання» у філософській, психолінгвістичній, психолого-педагогічній, психологічній літературі. Цікавим з огляду на новизну дослідження є презентоване дисертанткою власне бачення процесу моделювання особистісних конструктів (с. 179), що є результатом ґрунтовного теоретичного осмислення Наталею Миколаївною Токаревою таких вихідних понять як «смысл», «особистісний конструкт», «моделювання» тощо.

У третьому розділі «Гене́за особистісного становлення підлітків у змінних умовах буття» представлено узагальнені результати теоретичного та емпіричного обґрунтування онтогенетичних характеристик підліткового періоду особистісного розвитку. Номінативними індикаторами моделювання особистісних конструктів підлітків були обрані семантичні поля суб'єктивних сценаріїв, міжособистісної взаємодії та соціально-психологічної мобільності.

Дослідниця вдало поєднує опис результатів емпіричного дослідження на констатувальному етапі із власними узагальненнями та інтерпретацією базових показників особистісного профілю підлітків. Комплекс психодіагностичних методик, застосованих в ході проведення констатувального експерименту, засвідчує надійність та ґрунтовність отриманих даних.

Виконаний дисертанткою ретельний аналіз результатів емпіричного дослідження базових компонентів особистісного профілю підлітків дозволив їй зробити висновок, що, попри певні вікові відмінності у виявленні особистісних конструктів респондентами, у форматуванні суб'єктивного профілю підлітків у період дорослішання позитивна динаміка є недостатньою. Водночас кореляційні зв'язки між досліджуваними змінними доводять інтегративність особистісних конструктів і потенційну полівалентність складних сценаріїв поведінки підлітків. У даному контексті доведеною вважаємо тезу щодо необхідності переосмислення стратегії цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу підлітків на складному етапі дорослішання.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження «Комунікативне моделювання особистісних конструктів підлітків в умовах навчально-виховного

процесу» означає розвивальний потенціал сучасного соціального простору. Автор наводить переконливі аргументи, доводячи, що для моделювання раціональних особистісних конструктів підлітків необхідним є кваліфікований психолого-педагогічний супровід школярів. Особливий акцент дисертанткою зроблено на розвивальних можливостях рефлексивно-діалогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу у вимірах педагогічного спілкування.

У п'ятому розділі «Корекційно-розвивальний потенціал комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків» представлено процедуру формувального експерименту, наведено результати аналізу його ефективності. Беззаперечним здобутком дисертантки є розроблена нею структурно-динамічна модель комунікативного моделювання особистісних конструктів школярів підліткового віку у вимірах освітнього простору, що базується на концептуальних засадах системно-інтегративної наукової парадигми та генетико-моделюючого методу. Зазначена модель була покладена автором в основу загальної логіки дослідження, зумовила конструювання корекційно-розвивальної програми психолого-педагогічного супроводу самоздійснення підлітків у навчально-виховному процесі та вибір методичних засобів, використаних на експериментальному (формувальному) етапі дослідження.

Продуктивною з огляду на потребу активізації «особистісного виміру» психолого-педагогічного супроводу підлітків на етапі дорослішання, можна вважати опору дисертантки на вікові особливості психічного онтогенезу підлітків (прагнення до самовизначення, потреба у визнанні, у спілкуванні) та його динаміку.

У стратегічному контексті перспективним і психологічно виправданим, на нашу думку, може вважатися структурування етапів формувального експерименту, основними напрямками якого слід вважати моделювання оптимального розвивально-гуманістичного психолого-педагогічного середовища та цілеспрямоване комунікативне моделювання особистісних конструктів школярів підліткового віку. В якості універсального інструмента розвитку у концептуальних вимірах формувального експерименту авторка розглядає діалог,

філософія якого детермінує зміст якісно нових можливостей мислення, розуміння, поведінки. Позитивну динаміку трансформацій змістово-семантичного, аксіопсихологічного та рефлексійного потенціалу респондентів у площині здійснення корекційно-розвивальної програми підтверджують представлені дисертанткою якісні та кількісні показники порівняльного аналізу за результатами ретестування (контрольний зріз даних). Згідно із думкою авторки досягнення когнітивної структурованості системи особистісних конструктів підлітків засвідчило здатність особистості у період дорослішання асимілювати новий (суб'єктивно дефіцитарний) досвід у стратегії життєтворчості і підтвердило успішність формувального експерименту. Таким чином, Токарева Наталя Миколаївна підтвердила всі гіпотетичні припущення, винесені на захист.

Висновки даного дисертаційного дослідження відзначаються логічністю і ґрунтовністю, а їхній зміст повною мірою послідовно і чітко відображає матеріали та здобутки дисертації Н.М.Токаревої. Авторка послідовно дотримується принципів системно-інтегративного підходу щодо вивчення феномену комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків у взаємодії його складових частин.

Зміст дисертації повною мірою відображено у публікаціях автора та адекватно висвітлено у авторефераті.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що дисертація Токаревої Наталі Миколаївни «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці» є самостійним завершеним науковим дослідженням, аналіз якого дає всі підстави для його загальної позитивної оцінки. В той же час у контексті наукової дискусії можна висловити ряд зауважень і побажань:

1. На нашу думку, потребує додаткового роз'яснення та наукового уточнення термін «суб'єкт життєтворчості», який використовується для позначення змістової сутності комунікативного моделювання особистісних конструктів у контексті розвитку особистості підлітків. Адже у психології в

різних значеннях застосовуються категорії: індивід, особистість, суб'єкт діяльності, індивідуальність. Весь перший теоретичний розділ з чотирма підпунктами автором присвячений особливостям становлення особистості. Бажано було б в назві хоча б одного з підпунктів обґрунтувати використання поняття «суб'єкт життєтворчості».

2. Серед переліку використаних у дослідженні емпіричних методів автор вказує: спостереження, бесіди. У зв'язку з цим виникає питання: чому в основному тексті роботи автор не розкриває програму спостереження (одиниці, категорії), програму бесід, які були використані як емпіричні методи дослідження?

3. Вважаємо, що доцільно було б детальніше проаналізувати процедуру означення номінативними індикаторами моделювання особистісних конструктів підлітків семантичних полів суб'єктивного досвіду респондентів (поля суб'єктивних сценаріїв, міжособистісної взаємодії та соціально-психологічної мобільності). Недостатньо, на нашу думку, конкретизовано у дослідженні, які сутнісні критерії моделювання особистісних конструктів були виявлені, які серед них домінують у суб'єктивних профілях респондентів.

4. Крізь призму наукового бачення дисертантки ефективність комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків узгоджується із рівнем комунікативної культури школярів. Однак вважаємо, що доречним було б більш точно аргументувати дану залежність та виокремити конкретні показники, які відповідають повній характеристиці описаного утворення.

5. На наш погляд, потребує детальнішого уточнення та наукового обґрунтування висновок про те, що атракторами процесу комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків виступають механізми смислотворення комунікативного контуру висловлювань у ситуації діалогу.

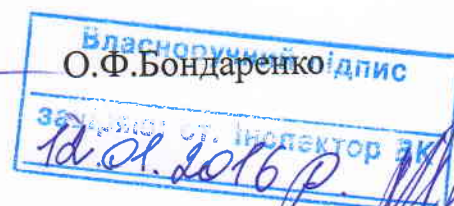
Вищевказані зауваження не знижують практичної та теоретичної цінності дисертаційної роботи і можуть трактуватися як побажання щодо подальших досліджень проблеми комунікативного моделювання особистісних конструктів.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що дисертаційне дослідження «Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці» виконане на високому науковому рівні, має безсумнівну наукову новизну і теоретичне значення, являє собою вагомий внесок у розуміння психологічних особливостей комунікативного моделювання особистісних конструктів підлітків.

Дисертація Токаревої Н.М. відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння наукового звання старшого наукового співробітника» щодо докторських дисертацій, а Токарева Наталя Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент

член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології і педагогіки
Київського національного
лінгвістичного університету

О.Ф.Бондаренко

10.01.2016 р.